Peter Burger

Romans worden streng in twee stapels verdeeld: die voor fijnproevers en die voor keukenmeiden. Tussen Kafka en kasteelroman gaapt een onoverbrugbare kloof. Maar is die tweedeling wel zo vanzelfsprekend als ze lijkt?

WITHO WORMS

TWISTEN OVER SMAAK

De arrogantie van literatuurliefhebbers die neerkijken op de Bouquetreeks en dus ook op de lezeressen daarvan. De neiging om aan Cultuur en Hoge Literatuur een exclusief tintje te geven. Die hoogmoed, daar ergert ze zich aan.
Marijke Laurense (1957) spreekt langzaam, neemt de tijd om het juiste woord te zoeken en moet vaak diep nadenken over haar antwoorden. Maar als het gaat over het gemak waarmee kunstminnaars zich verheven voelen boven kitschconsumenten, wordt ze fel.
Verontwaardiging over die valse vanzelfsprekendheid was een van de drijfveren om de dissertatie te schrijven waarop ze in december 1993 in Groningen promoveerde: 'Literaire intolerantie. Een onderzoek naar het hoe en waarom van het verschil tussen 'echte' en 'triviale' literatuur (en kunst)'. Let op de aanhalingstekens: de strekking van Laurenses proefschrift is dat er geen objectieve gronden zijn om uit te maken welk boek 'echt' literair is en welk boek niet. Ze werkte er zes en een half jaar aan (stelling acht: "Het schrijven van een proefschrift is voor alles een beproeving van het karakter").

Verlichting

Laurense is zelf altijd een veellezer geweest, al is de literatuur haar niet met de paplepel ingegoten: "Als kind las ik alles, de hele jeugdbibliotheek. 'Pitty op kostschool', 'Joop ter Heul', 'Wiplala', sprookjes... Op de middelbare school wilde ik 'echte' literatuur lezen en verslond ik *Dostojevski* - voor minder deed ik het niet. Maar ik begreep er niets van."
Tijdens haar studie Nederlands en literatuurwetenschap raakte Laurense geïntrigeerd - en geïrriteerd - door de hardnekkigheid waarmee literatuur werd opgehemeld en lectuur als laagbijdegronds werd afgewezen. In haar promotieonderzoek zocht ze naar de oorsprong van die tweedeling en ging ze na of de argumenten die ervoor worden aangevoerd nog houdbaar zijn.
De oorsprong van de scheiding tussen hoge en lage literatuur vond Laurense aan het einde van de achttiende eeuw, in het Verlichte geloof in een universeel waardevolle kunst en literatuur. Laurense: "Dan ontstaat de idee dat kunst en cultuur voor iedereen zouden moeten zijn. Voor die tijd had iedere stand zijn eigen cultuur: burgers lazen burgerlijke literatuur, edelen hoofse literatuur. Maar niemand maakte zich daar druk over. De burgers hoefden niet verheven te worden naar het niveau van de adel. Pas in de Verlichting kwam het idee op dat iedere burger moest deelnemen aan de 'hoge' cultuur."
Maar tot de teleurstelling van de verlichte volksopvoeders wilden de mensen helemaal niet lezen wat goed voor hen was. "In de Verlichting ontstond de idee van een algemene cultuur, maar in de Verlichting kon ook een cultuur ontstaan die daar tegenin ging. Veel mensen leerden lezen en hadden tijd om te lezen: een ideaal moment om de Verlichting te verspreiden dus. Maar die mensen hadden ook de gelegenheid om dingen te lezen die helemaal niet zo verlichtend zijn. Ze namen in plaats van een filosofisch boek liever een piratenverhaal - aan het eind van de achttiende eeuw kwam ook de roman op. Dat was een doorn in het oog van de verlichters: zo bleven de burgers geloven in bijgeloof en sprookjes."

Zinnenprikkelend

Je wordt er geen beter mens van, dat is een van de argumenten die van oudsher zijn aangevoerd tegen de 'lage' literatuur. Laurense: "Pure ontspanning, lectuur waarvan de le-

zer niets opsteekt of die hem niet op een geestelijk hoger niveau tilt, geniet in de westerse culturele traditie meestal geen goede reputatie."
Tegenover de vergeestelijkte literatuur werd de zinnelijke lectuur geplaatst. "Het een verruimt de geest, het ander kietelt de onderbuik," zegt Laurense. "Maar die tegenstelling zegt mij niets. Wat is er tegen zinnenprikkeling? De ervaring van de geest is niet superieur aan die van de zinnen. Dat is voor mij geen basis om die tweedeling in stand te houden. Bovendien kan ook hogere literatuur zinnenprikkelend zijn. En genieten van beeldende kunst is uit de aard der zaak een zinnelijke ervaring."
Een ander bekend criterium om hoge van lage literatuur te onderscheiden is dat van commerciële versus autonome literatuur, een onderscheid dat een grote rol speelt in het werk van de Duitse filosoof en kunstsocioloog *Theodor W. Adorno*. Adorno is een van de twee cultuurcritici op wie Laurense zich in haar proefschrift baseert; de ander is de Franse socioloog *Pierre Bourdieu* (1930).
De grote boosdoener in Adorno's visie op kunst is de cultuurindustrie: de massamedia en de reclame, die alleen uit zijn op winst. De cultuurindustrie degradeert kunst tot koopwaar en maakt kijkers en luisteraars tot afgestompte, slaafse consumenten van clichés.
Laurense: "De cultuurindustrie behandelt haar klanten niet als subjecten, dus als bewust levende, kritische mensen, maar als objecten. Daar zijn mensen zelfs behoefte aan gaan krijgen. Je kunt er zelfs trots op zijn dat je een consument bent. Als je geënquêteerd wordt, kun je denken: ze vragen naar mijn mening, ik ben interessant. Maar daar gaat het natuurlijk niet om. Je bent een object dat door reclame gemanipuleerd moet worden."
Tegenover de valse produkten van de cultuurindustrie stelde Adorno de authentieke kunst, die hij onder meer herkende in het werk van *Kafka* en *Samuel Beckett*. Maar Beckett verdiende toch ook goed geld met zijn boeken? Laurense: "Daar gaat het Adorno niet om. Het authentieke zit erin dat er in een tijd waarin alles gericht is op communicatie en aanpassing, toch iemand is die niet communiceert, die zich niet aanpast. Die zegt: ik weiger betekenis te produceren, zoals in het absurdistische toneel van Beckett."
Het probleem is echter dat heuse authentieke kunst op het oog moeilijk te onderscheiden is van anti-kunst die een maniertje is geworden. Laurense: "Daar is Adorno nooit goed uitgekomen. En zodra je denkt: misschien is er wel niets meer authentiek, is dat misschien wel een goed moment om te gaan twijfelen aan zo'n begrip als 'authenticiteit'. Of aan zo'n radicale kritiek op commercialiteit. Je kunt je inderdaad afvragen of die tegenstelling tussen commerciële en authentieke kunst niet achterhaald is door de ontwikkelingen, of het onderscheid niet volstrekt kunstmatig is geworden."

Romance

Een van de intrigerende uitspraken van Adorno die Laurense aanhaalt in haar proefschrift, is dat "lage literatuur misbruik maakt van het verlangen van de mensen naar geluk." Laurense: 'Dat zie je heel duidelijk in de Bouquetreeks: een vrouw is alleen, beleeft een romance, en het verhaal heeft een *happy end*. De lezeressen van die verhalen hoeven niet ongelukkig te zijn, maar misschien is hun romance al jaren achter de rug en hebben ze het idee dat dat het hoogtepunt in hun leven was. Het is heel legitiem dat mensen gek zijn op die verhalen."
Laurense zal niet zeggen dat niemand van de Bouquetreeks iets kan leren. "Zo'n Bouquetreeks geeft wel een heel scala van emoties weer. Verliefd zijn, niet toe willen geven, wanhoop, jaloezie, de hele romance. Als je een jaar of vijftien bent, hoeft dat helemaal niet triviaal te zijn, al is het alleen maar omdat het dan nog nieuw is. Het kan op dat moment vorm geven aan je emoties."
Is Laurense zelf een gretig consument van escapistische literatuur? Nee. "Hoge literatuur zou die illusie van geluk niet moeten geven, maar juist ter discussie moeten stellen: hoe komt het dat dat verlangen naar geluk nooit vervuld wordt?"
Is de aanwezigheid van clichés dan toch geen houdbaar verschil tussen hoge en lage literatuur? Laurense: "Aan de ene kant ben ik geneigd om volmondig ja te zeggen, want dat komt overeen met mijn eigen smaak. Aan de andere kant vind je die dingen ook in hoge literatuur." Ze legt uit dat zij wel eigen normen kan formuleren, maar dat anderen zich daar niets van aan hoeven te trekken. Laurense: "De waarde van een boek is afhankelijk van jezelf, van sociologische en persoonlijke factoren. Je moet wel kritisch blijven - ik pleit niet voor onverschilligheid. Het heeft ook te maken met deskundigheid: als leraar kan ik tegen een leerling zeggen dat het ene boek beter is dan het andere. Maar ik betwijfel of je je in zaken als cultuur en literatuur op zo'n deskundigheid mag beroepen. De kritische onderscheidingen van iemand die geen verstand heeft van literatuur zijn niet slechter dan die van deskundigen. Alleen als je vindt dat literatuur beoordelen een kwestie is van kennis, dan moet je het overlaten aan de mensen die daarvoor gestudeerd hebben."

Tafelmanieren

Behalve aan Adorno ontleent Laurense veel aan de Franse socioloog Pierre Bourdieu, die veel kunstliefhebbers tegen zich in het harnas joeg door te beweren dat het object van hun liefde een heel banaal nut heeft: mensen ontlenen prestige aan hun omgang met kunst. Alleen al het stellen van de vraag: 'Waarvoor dient cultuur?', schrijft Bourdieu in zijn hoofdwerk 'La distinction' (1979), is genoeg om uitgemaakt te worden voor cultuurbarbaar.
Laurense: 'Volgens Bourdieu is alles wat gedaan wordt uit een zuivere liefde voor kunst of wetenschap onderworpen aan sociale wetmatigheden. Zoals mensen economisch kapitaal bezitten, kunnen ze ook cultureel kapitaal bezitten. Maar die cultuureconomie kan alleen werken doordat iedereen oprecht gelooft dat het niet om geld draait.'
Bourdieu illustreert dat met een onderzoekje naar het beleid van twee uitgeverijen: het commerciële *Laffont* en het chique *Minuit*. Laffont mikte op snel succes, maakte veel reclame, en bracht vooral titels uit waarvan er in korte tijd veel verkocht werden. Minuit gaf avantgardisten uit als Beckett en *Robbe-Grillet*, die pas na twintig jaar rendabel werden. Laurense: 'Maar dán begon het wel mooi aan te tikken - op den duur kun je van prestige dus ook goed eten. Uiteindelijk bleek Minuit per saldo beter af dan die zogenaamd echt commerciële uitgeverij, hoewel Minuit graag de schijn ophield niet in winst geïnteresseerd te zijn."

Marijke Laurense: "Kapsones hebben, bijvoorbeeld in je lectuur, levert je in bepaalde kringen geen sociale winst op."

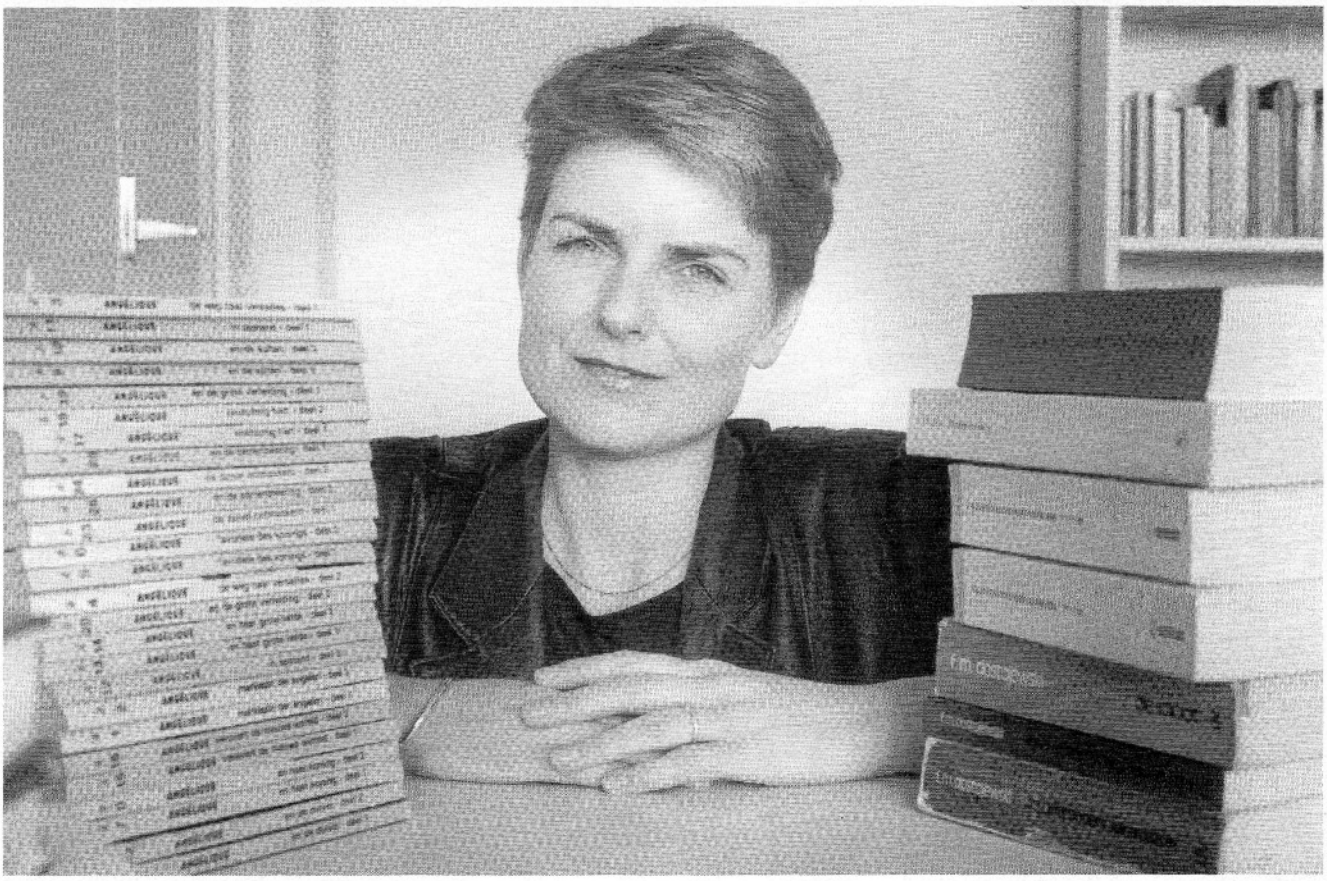

FLIP FRANSSEN

"Hoewel tegenwoordig alle uitgeverijen reclame maken," aldus Laurense, "moeten literaire uitgevers nog steeds expliciet hun liefde voor literatuur belijden. Ze moeten er echt in geloven, anders werkt het niet. Geen wonder dat aanvankelijk niemand erg blij was met Bourdieu, die de fundamenten van het geloof in de cultuur ontheiligde."

Laurense is het niet op alle punten eens met Bourdieu. Zo beschrijft hij de cultuur van de volksklasse als wars van iedere vorm en conventie, wat hij zelfs weerspiegeld ziet in de eetgewoonten van het volk: een voorliefde voor stevige, voedzame kost en een afkeer van tafelmanieren. Laurense: "Bourdieu komt zelf uit een eenvoudig milieu. Ik had sterk de indruk dat dit een geïdealiseerde jeugdherinnering was." Ook in de literatuur zou het volk inhoud het belangrijkst vinden, en het liefst een meeslepend boek lezen met een sterk verhaal, dat geen aandacht vraagt voor de vorm.
Bourdieu ziet de populaire levensstijl volgens Laurense ten onrechte als een 'nulcultuur', waarin men geen oog heeft voor vormelijkheid: "Nonconformistische tafelmanieren willen niet zeggen dat je ook op andere gebieden geen enkele boodschap hebt aan conventies en aangepast gedrag. Zo zijn in de lagere klassen de ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid veel scherper omlijnd dan onder hoger opgeleiden. En kapsones hebben, bijvoorbeeld in je lectuur, levert je in bepaalde kringen geen sociale winst op."
Maar die kritiek neemt niet weg dat Bourdieus relativering van hoog-culturele pretenties Laurense sterk geïnspireerd heeft: "Ik vind het onjuist dat iemand aan het feit dat hij zich - naar mijn idee toevallig - cultureel heeft kunnen ontwikkelen, het recht ontleent om neer te kijken op mensen die dat niet hebben gekund of gewild. En van daaruit probeert zijn smaak aan anderen op te dringen."

Leeslijst

Autoriteiten die hun smaak opdringen aan cultureel minder ontwikkelden: als dat ergens gebeurt, dan is het wel in het onderwijs. Op school wordt de scheiding tussen hoog en laag streng in stand gehouden: alleen echte literatuur mag op de lijst.
Laurense heeft zelf les gegeven op een middelbare school. Als ze het voor het zeggen had, welke eisen zou ze dan stellen aan boekenlijsten? "Dat er boeken op staan die de leerlingen iets zeggen. Ik vind dus niet dat de Bouquetreeks nooit op de lijst mag, of alleen maar als de leerling duidelijk kan maken waarom die boeken zo slecht zijn."
Scholieren, zo ontdekte ze, konden maar weinig waardering opbrengen voor haar eigen favorieten. Adolescenten missen een zintuig voor de ironie die 'Max Havelaar' en 'De avonden' zo bijzonder maakt. "Wat ze wel prachtig vonden was 'Het meisje met het rode haar' van *Theun de Vries*, natuurlijk ook omdat er een film van is gemaakt. Ze vroegen of ik het laatste hoofdstuk wilde voorlezen, over de executie van *Hannie Schaft*. Het was bijna een gewijd moment, en dat is zo zeldzaam in het onderwijs, dat moet je niet verstoren. Als iemand zo'n ervaring heeft - het geeft niet bij welk boek - moet je hem die niet ontzeggen."

Marijke Laurense: Literaire intolerantie. Een onderzoek naar het hoe en waarom van het verschil tussen 'echte' en 'triviale' literatuur (en kunst). 1993. Prijs f 25,-. Het proefschrift is verkrijgbaar bij de auteur, Wildenborglaan 6 III, 6825 GB Arnhem.